

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Mikael Mideljung

Underårigas möjligheter till
bistånd utan vårdnadshavares
samtycke enligt
socialtjänstlagen

Examensarbete
20 poäng

Titti Mattsson

Socialrätt

VT 2003

Innehåll

SAMMANFATTNING	6
FÖRORD	9
FÖRKORTNINGAR	11
1 INLEDNING	12
1.1 Presentation av ämnet	12
1.2 Syfte	13
1.3 Problemställning	13
1.4 Avgränsningar	14
1.5 Material och metod	14
1.6 Disposition	15
2 SOCIALTJÄNSTEN	16
2.1 Bakgrund	16
2.2 Socialtjänsten idag	17
2.2.1 Ramlag eller detaljerad lag	17
2.3 Allmänt om rätten till bistånd	17
2.3.1 Vårdnaden om barn	18
2.3.2 Olika typer av vårdnad	19
2.4 Regler till skydd för barn i socialtjänstlagen	20
2.4.1 Barnets bästa	20
2.4.2 FN: s barnkonvention	20
2.4.3 Barn placerade utanför det egna hemmet	21
2.4.4 Anmälan om barn som far illa	21
2.4.5 Sekretess	21
2.5 Sammanfattning	22
3 RÄTTEN TILL BISTÅND ENLIGT SOCIALTJÄNSTLAGEN	24

3.1	Underårigas möjligheter att erhålla bistånd	24
3.1.1	Ekonomiskt bistånd	26
3.1.2	Familjehemsplaceringar och övrigt	26
3.2	Sammanfattning	27
4	TALERÄTT	29
4.1	Allmänt	29
4.1.1	Processbehörighet	29
4.1.2	Klagorätt	30
4.2	Talerätt i socialtjänstämmande	31
4.2.1	Talerätt för underåriga före 15-års ålder	31
4.2.2	Talerätt för underåriga efter 15 års ålder	32
4.2.3	Talerätt för vårdnadshavare	33
4.2.3.1	Socialtjänstlagen och förvaltningsprocesslagen	34
4.2.3.2	Talerätt för förälder som inte är vårdnadshavare	35
4.2.4	Talerätt för socialnämnder	36
4.2.4.1	Ansvarig socialnämnd	36
4.2.4.1.1	Allmänt	36
4.2.4.1.2	Vistelsekommun eller placeringskommun	38
4.2.5	Talerätt för god man utsedda i enlighet med FB	39
4.2.6	Talerätten enligt Europakonventionen	39
4.3	Sammanfattning	40
5	AVSLUTANDE ANALYS	42
5.1	Allmänt	42
5.2	Om Ekonomiskt Bistånd.	43
5.3	Om Familjehemsplacering	46
5.4	Begränsat samtycke	49
5.5	Framtiden	50
	BILAGA A	51
	Barnets rättigheter enligt föräldrabalken.	51
	Barnets rättigheter enligt övrig lagstiftning	52
	LITTERATURFÖRTECKNING	57
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	59

Sammanfattning

Att ha vårdnaden om ett barn innebär att ha ansvaret för att barnet får den omvårdnad, trygghet, försörjning, utbildning och uppfostran som barnet har rätt till. Vårdnadshavare bestämmer i frågor som rör barnet, men ju äldre och mer moget barnet är desto större hänsyn måste vårdnadshavarna ta till barnets egna önskemål. Innehållet i vårdnaden uttunnas därför efter hand som barnet växer och utvecklas. Det är inte alltid som relationen mellan föräldrar och barn utvecklas och blir till den allra bästa. I vissa fall blir den enda möjligheten att finna en lösning att med stöd och hjälp från socialtjänsten sida försöka överbrygga de sprickor som uppkommit. Men detta räcker inte alltid. Ibland är relationen mellan föräldrar och barnen så dålig att det inte är möjligt att reparera den. Målet med detta arbete har varit att visa vilka möjligheter en underårig har att erhålla bistånd från samhällets sida när vårdnadshavarna inte lämnat samtycke till detta.

I socialtjänstlagen (2001:453), SoL, finns flera regler vars syfte är att visa för kommunerna deras särskilda skyldigheter gentemot barn och ungdomar. Enligt lagen skall socialtjänsten ta en särskild hänsyn till barnets bästa vid åtgärder som rör barn. Vid socialnämndens bedömning huruvida en enskild enligt 4 kapitlet 1 § SoL är berättigad till bistånd tas hänsyn till om denne kan tillgodose sina behov själv eller få dem tillgodosedda på annan sätt. När ett barns vårdnadshavare, inte har förmåga att förstå barnet eller inte vill förstå det, se det behov som barnet har och inte heller vill lämna samtycke till bistånd från samhällets sida, hur skall barnet då få sina behov tillgodosedda?

Ett av målen med detta arbete är att dels utreda vilka möjligheter en underårig har att ansöka och själva föra sin talan under sociala utredningen och dels under vilka omständigheter en socialnämnd kan bevilja underåriga bistånd enligt SoL utan vårdnadshavares samtycke.

Behovet av ett klarläggande är stort. Framöver kommer dessutom detta att, enligt min åsikt, öka. Inte sällan hamnar barn till invandrare i en mycket besvärlig situation i sin uppväxt. Tonåren innebär ett uppbrott och ett frigörande från sina föräldrar. I svenska familjer innebär detta problem ibland. Hos invandrarfamiljer kan problematiken få ytterligare en dimension. På grund av att barn till föräldrar som invandrat till Sverige mycket snabbare får en naturlig kontakt med det svenska samhället genom dagis, fritids och skola får de också en ställföreträdarroll för sina föräldrar som inte kommit in i samhället. Detta får åtminstone två oönskade bieffekter. Dels får barnen en vuxenroll gentemot sina föräldrar och dels kommer föräldrarna att leva med sitt sociala mönster från hemlandet och barnen kommer in i det svenska sociala mönstret. Detta är några av orsakerna till en spricka i relationen mellan barn och föräldrar. Dessa barn kommer att bli framtidens förlorare om inte socialtjänsten ges möjligheter att bistå dem.

Enligt SoL har underåriga som fyllt 15 år talerätt i ärenden som rör dem. Har då socialnämnden rätt att utan vårdnadshavares samtycke bevilja underåriga bistånd? Praxis på området säger att detta strider mot de i föräldrabalkens, FB: s, grundläggande reglerna om de ekonomiska relationerna mellan föräldrar och barn. En placering av ett barn enligt bestämmelserna i SoL förutsätter att den unges vårdnadshavare har godtagit placeringen.

I frågor enligt dessa lagar har endast socialnämnden initiativrätt.

Den intressanta frågeställningen gäller när en underårig som fyllt 15 år, och således har processbehörighet, blir beviljad bistånd enligt Sol men vårdnadshavaren inte samtycker till detta.

Resultatet av denna genomgång blir, menar jag att förutsättningarna för underåriga framöver att kunna erhålla bistånd i form av familjehemsplaceringar med stöd av SoL anser jag vara mycket begränsade.

Bestämmelserna i FB är de som lägger grunden för de ekonomiska relationerna mellan barn och föräldrar står sig alldeles för starka, visar genomgången i arbetet, vid en konflikt med SoL: s regler om bistånd.

Däremot anser jag, att möjligheterna till ekonomiskt bistånd med stöd av SoL är större. Genomgången visar, främst justitieombudsmannen, JO: s, uttalande, att underåriga har möjlighet att erhålla detta då övriga förutsättningar föreligger. Dock skall alla andra möjligheter vara prövade och uttömda. JO: s uttalande innebär ett litet avsteg från praxis genom sina ämbetsberättelser.

Förord

Denna uppsats behandlar underårigas möjligheter att erhålla bistånd med stöd av socialtjänstlagen då vårdnadshavarens samtycke saknas. Alla personer, även underåriga, kan ibland hamna i situationer där de behöver hjälp och stöd. Även underåriga har därför en rätt att få en ansökan om bistånd enligt SoL prövad.

Hur ser omständigheterna ut kring underårigas möjligheter att erhålla ett sådant stöd? Detta har intresserat mig och det är av den anledning jag valt att skriva om detta ämne.

Detta intresse är tvåhövdad.

För det första så finns det inte så mycket skrivet om detta här så jag blev intresserad av att ta reda på vilka avvägningar Regeringsrätten, RegR, gjort på området och vad JO har gjort för uttalande om detta.

För det andra så är det ett ämne som genom skrivelser i massmedia under senaste tiden rönt stort intresse.

Framöver är inte sannolikheten stor att detta intresse skall minska. Den termin jag tycker varit mest intressant under min tid på Juridicum är den sociala dimensionen.

Som hjälp, stöd och pådrivare har jag haft Titti Mattsson som handledare.

Jag har hela tiden haft ett intresse för sociala frågor och med Tittis inflytande har detta ytterligare förstärkts för socialrätten.

Det har varit riktigt intressant och roligt för mig att sätta mig in i den aktuella frågeställningen och att skriva uppsatsen och jag hoppas att det ska vara ett roligt att läsa den.

- Tack Titti!

För inspiration och goda råd!

Malmö 030512

Mikael Mideljung

Förkortningar

BvL	Barnavårdslagen (1960:97)
FB	Föräldrabalken
FpL	Förvaltningsprocesslagen (1971:291)
JO	Justitieombudsmannen
KamR	Kammarrätten
LuL	Lagen om unga lagöverträdare (1964:167)
LVM	Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
LR	Länsrätten
LTO	Lagen om tillfälligt omhändertagande (1973:558)
RegR	Regeringsrätten
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SekrL	Sekretesslagen (1980:100)
SoL	Socialtjänstlagen (1980:620) eller (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Presentation av ämnet

Antalet underåriga som varje år ansöker om bistånd i någon form enligt SoL är svår att uppskatta. Men genom den ökade invandringen finns det anledning att anta att detta kommer att öka framöver. En av anledningarna kan vara att det inte sällan uppstår sprickor mellan barn och föräldrar när barnen går igenom sin frigörelseprocess från föräldrarna. Detta kan innebära problem i alla familjer, men i familjer som invandrat eller flytt till Sverige är det oftast barnen som snabbast aklimatiserar sig och därför kommer in i det svenska samhället. De får en naturlig kontakt med det svenska samhället genom dagis, fritids och skola lär de sig språket och ”osynliga sociala koder” som finns i alla samhällen. Föräldrarna däremot, hamnar ofta i en ond spiral med arbetslöshet och utanförskap. Detta är en av orsakerna till en spricka i relationen mellan barn och föräldrar. Inte sällan blir barnen föräldrarnas ställföreträdare i deras kontakter med myndigheter då de kan svenska språket bättre än sina föräldrar och inte sällan fungerar som tolkar. Den naturliga rollfördelning och ansvarsfördelningen mellan föräldrar och barn blir omkullkastad med förvirring och frustration som resultat. Följden kan bli att föräldrar lever i en värld, och barn i en annan, och konflikter kan lätt uppstå när dessa, barn till invandrade föräldrar, genomgår sin frigörelseprocess.

Under de senaste åren har vi allt oftare hört talas om de så kallade hedersmorden i massmedia. Unga flickor blir hotade, misshandlade, och i vissa fall till och med dödade av sina egna föräldrar och släktingar. Dessa barn, men detta berör alla barn och ungdomar, har i vissa situationer ett behov av stöd och bistånd från samhällets sida.

Detta arbete ska behandla under vilka förutsättningarna barn och ungdomar under 18 år kan erhålla stöd av samhället genom insatser från SoL när förutsättningarna inte är sådana att insatser med stöd av lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM, eller lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, kan anses föreligga.

Arbete kommer att uppehålla sig vid insatser med stöd av SoL och därför kommer insatser genom stöd av LVU och LVM att lämnas utanför. Anledningen till att denna gränsdragning har gjorts är främst för att initiativrätten i ärenden enligt dessa lagar inte ligger hos den underårige utan hos socialnämnden.

1.2 Syfte

Syftet med arbetet är att visa på vilka möjligheterna är för underåriga att erhålla stöd enligt SoL. Vilka regler har företräde när en konflikt uppstår mellan SoL och annan lagstiftning? Vilka är utgångspunkterna för domstolen vid frågor som rör underårigas rätt till bistånd och vilken hänsyn tas till den underåriges bästa?

Med hjälp av lagtext, förarbeten och genom en analys av praxis, som utarbetats sedan en tid tillbaka, har arbetet fortlöpt. I den avslutande delen görs en prognos om hur underårigas behov av bistånd enligt SoL kommer att utvecklas. Där görs även en fingervisning om var de största utmaningarna kommer att finnas för socialtjänsten i framtiden.

1.3 Problemställning

De frågeställningar som arbetet har som bakgrund är bland annat följande:

- Vad säger SoL om underårigas möjligheter att erhålla bistånd?
- Hur ska sociala myndigheter förfara när konflikter uppstår mellan vårdnadshavare och underåriga?

- Är det med barnets bästa för ögonen som regleringen utformats eller finns det möjligen andra bakomliggande intressen?

1.4 Avgränsningar

Genom ett kort inledande historikavsnitt skall jag försöka öka förståelsen för reglernas utformning.

För att jag ska kunna besvara mina ovan angivna frågeställningar och inte glida från syftet måste gällande rätt på området redogöras. Detta gäller de relevanta reglerna om bistånd enligt socialtjänstlagen men även andra bestämmelser. För att begränsa området har gränsen för enkelhetens skull lags vid insatser med stöd av SoL och inte mer än när det är oundvikligt och nödvändigt har förklaringar gjorts för att klargöra var gränsen gentemot LVU och LVM går.

Avslutningvis för jag en diskussion om lämplighet om nuvarande regelverk och om vilka konsekvenserna har blivit genom utarbetad praxis på området.

1.5 Material och metod

Metoden jag har använt mig av är till största delen rättsdogmatisk. Med deskriptiv metod avser jag en undersökning som görs genom användande av de gängse rättskällorna. Utgångspunkten har varit lagtext. Eftersom SoL till sitt yttre är en ramlag har det varit nödvändigt att även se på förarbeten och rättsfall.

Utöver lagtext, litteratur och lagförarbeten har jag använt mig av material från JO, rättsfall från RegR, rättsfall från HovR och en dom från Kammarrätten, KamR, och avslutningsvis även en dom från Europadomstolen.

1.6 Disposition

Jag har valt att disponera arbetet på följande sätt. Inledningsvis i avdelning 2 redogörs översiktligt bestämmelserna som finns till skydd för barn och ungdomar i SoL och bestämmelserna om vårdnad av barn i FB. I avdelning 3 utvecklas förutsättningarna för när rätt till bistånd skall anses föreligga. Förutsättningarna för när barn och ungdomar kan anses ha talerätt, med därtill hörande frågor, redovisas i avdelning 4. I den 5: e och avslutande delen summeras arbetet. En avslutning och en analys görs. Efter varje avdelning görs dessutom en kort sammanfattning

2 Socialtjänsten

2.1 Bakgrund

Tidigare var sociallagstiftningen uppdelad i olika författningar. Människors rätt till hjälp och stöd var noga reglerad i en detaljerad lagstiftning.¹ Rätten till bistånd var knuten till i lagen angivna situationer.²

Denna tidigare funktionella indelning ledde till en symptomorienterad socialvård som alltmer kommit att få träda tillbaka för en annan utgångspunkt för socialvården. Utgångspunkten ligger numera på individens och dennes familjs hela situation.³

Ur den socialpolitiska idéinspirationen kan hämtas influenser från ett flertal håll. Utan att göra någon prioritering kan nämnas filantropiska influenser som främst hade påverkan på den anstaltsvård och annan behandling. Individens eget ansvar är ytterligare en påtalig påverkan på socialvårdens utformning under 1900-talet.⁴ Starkast inflytande hade nog ändå de patriarkaliska och arbetsmoraliska traditionerna. Detta är synligt ända fram i dagens SoL. Ett av de främsta tillvägagångssätten för att tillgodose sina behov är till exempel genom arbete. För att rätt till bistånd skall anses föreligga krävs bland annat att det som kan arbeta är skyldig att stå till arbetsmarknadens förfogande för att rätt till bistånd skall anses föreligga.

¹ Till exempel Barnavårdslagen, Nykterhetsvårdslagen och Socialhjälpslagen.

² Fahlberg, Gunnar, sidan 115.

³ Grönwall, Lars, Nasenius, Jan, sidan 61f.

⁴ Holgersson, Leif, sidan 63ff.

2.2 Socialtjänsten idag

2.2.1 Ramlag eller detaljerad lag

Till sin form är SoL en ramlag. Under senaste årtiondena har denna typ av lagstiftning ökat i sin omfattning.⁵ Innehållet i lagar av denna typ är allmänna hållna regler. Därför ges vägledande hjälp vid tolkningen av lagen genom bland annat förarbetena. Men även centrala förvaltningsmyndigheter har en uppgift att fylla genom att precisera innebörden av lagen. Socialstyrelsen har genom sina allmänna råd denna möjlighet till lämpliga avvägningar i ärenden som rör socialtjänsten. Övergången från detaljlagstiftning till ramlagstiftning har medfört ökade befogenheter för myndigheterna.⁶ Förhållandena och förutsättningarna i det moderna samhället ställer även det krav på flexibiliteten i myndighetsutövningen. Ramlagstiftningen ger även en möjlighet till detta genom att förvaltningsmyndigheterna kan meddela en precisering av normerna på ett snabbare sätt än genom sedvanlig lagstiftning.

Dock finns det negativa sidor med ramlagstiftningsalternativet. En ramlag kan anses vara ofullständig och detta kan leda till en osäkerhet vid tolkningen av lagen. Kraven på rättstillämparen ökar genom att denne måste vara väl förtrogen med både lagtext, förarbeten, praxis och råd utfärdade av centralmyndigheterna. Röster har också gjort gällande att ramlagstiftning ger oklara och oönskade kostnadsökningar.⁷

2.3 Allmänt om rätten till bistånd

Rätten till bistånd regleras fr.o.m. den 1 januari 2002 i 4 kapitlet i SoL.

Regeln om bistånd i 4 kapitlet 1 § lyder:

⁵ Till exempel Hälso- och sjukvårdslagen, Livsmedelslagen och miljöskyddslagen.

⁶ SOU 1983:39, sidan 73f.

Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt.

Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv.

Enligt denna bestämmelse framgår att den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning och för sin livsföring i övrigt. Rätten till bistånd är inte knuten till vare sig någon speciell situation eller speciell insats från samhällets sida. Rätten till bistånd är inte heller begränsad till någon speciell grupp av människor. I princip kan vem som helst erhålla bistånd för sin försörjning och livsföring i övrigt om dessa behov inte kan tillgodoses på annat sätt. Innebörden av att ”få dem tillgodosedda på annat sätt” innefattar bland annat för underåriga att vårdnadshavarna skall tillgodose underårigas behov efter sin egen sammanlagda förmåga.

2.3.1 Vårnaden om barn

Den rättsliga vårnaden innebär en rätt, och en skyldighet, för vårdnadshavaren att sörja för barnets personliga omvårdnad, angelägenheter i övrigt och att ge det uppfostran.⁸ Begreppet vårdnad är ett juridiskt begrepp, vars innehåll regleras i FB.

Från begreppet rättslig vårdnad skall särskiljas begreppet förmyndarskap. Detta senare begrepp är begränsat till att omfatta barnets rättigheter och skyldigheter ut ekonomiskt perspektiv.⁹

⁷ Landelius, Ann-Charlotte, sidan 94.

⁸ Schiratzki, Johanna, sidan 121 ff.

⁹ Wallin, Gösta, sidan 421ff.

Att ha vårdnaden om ett barn innebär att ha ansvaret för att barnet får den omvårdnad, trygghet, försörjning, utbildning och uppfostran som barnet har rätt till. Vårdnadshavare bestämmer i frågor som rör barnet, men ju äldre och mer moget barnet är desto större hänsyn måste vårdnadshavarna ta till barnet egna önskemål.

2.3.2 Olika typer av vårdnad

Gemensam vårdnad innebär att föräldrarna gemensamt har den juridiska vårdnaden om ett barn. Det förväntas att de båda tillsammans fattar beslut vid frågor som berör barnet. Giftna föräldrar har automatiskt gemensam vårdnad om sina barn. Om föräldrarna bestämmer sig för att skiljas åt kvarstår den gemensamma vårdnaden. Det har ansetts att detta är till fördel för barnet att föräldrarna, även efter en skilsmässa har kvar den gemensamma vårdnaden. Enskild vårdnad innebär att en av föräldrarna har den juridiska vårdnaden om barnet.

Enligt FB har en vårdnadshavare skyldighet att informera och underrätta den andre föräldern om olika saker av vikt som rör barnet. Barnet har rätt till umgänge även med den förälder som det inte bor tillsammans med. Båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge så långt möjligt tillgodoses.

De flesta beslut som rör vårdnad fattas av domstol. Om föräldrarna inte är överens om vem som skall ha vårdnaden kan tingsrätten begära att en vårdnadsutredning görs av socialnämnden. I samband med denna begäran kan tingsrätten fatta ett interimistiskt beslut angående vårdnaden som gäller under utredningstiden.

2.4 Regler till skydd för barn i socialtjänstlagen

2.4.1 Barnets bästa

I SoL finns flera regler vars syfte är att visa kommunens särskilda skyldigheter gentemot barn och ungdomar. Enligt lagen skall socialtjänsten ta en särskild hänsyn till barnets bästa vid åtgärder som rör barn.¹⁰ En utredning som rör skydd eller stöd för barn får inte ta längre tid än fyra månader.¹¹ Även i fall då den som är föremål för utredningen flyttar har socialtjänsten en skyldighet att slutföra den påbörjade utredningen.¹²

2.4.2 FN: s barnkonvention

En av uppgifterna för socialtjänsten är, att verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden.¹³ Sverige har förbundit sig att vid åtgärder som rör barn ta särskild hänsyn till barnets bästa.¹⁴ Barnet har därför en rätt att få uttrycka dess uppfattning och deras åsikter i ärenden som rör dem själva. Hänsyn skall tas till barnets ålder och mognad.¹⁵ Men denna möjlighet får inte användas på ett sådant sätt att barnet känner sig pressat till att behöva ta ställning i svåra frågor. Avgörande för utgången i ett ärende är inte alltid barnets bästa men, omständigheterna kring ett beslut skall alltid beaktas, utredas och redovisas. Ett beslut som rör ett barn måste dock grunda sig på vad som är bäst för det aktuella barnet i den aktuella situationen som detta befinner sig i.¹⁶

¹⁰ 1 kapitlet 1 § SoL.

¹¹ 11 kapitlet 2 § 1 stycket SoL.

¹² 11 kapitlet 2 § 2 stycket SoL.

¹³ 5 kapitlet 1 § SoL.

¹⁴ Bestämmelserna har sin grund i FN: s barnkonvention.

¹⁵ 3 kapitlet 5 § SoL.

¹⁶ 1 kapitlet 1 § och 3 kapitlet 5 § SoL.

2.4.3 Barn placerade utanför det egna hemmet

Även då barn skall placeras utanför det egna hemmet skall särskild uppmärksamhet hörsammas. I första hand skall socialtjänsten försöka placera barnet hos någon anhörig eller annan närstående. Tidigare kunde socialtjänsten ge stöd och hjälp åt barnet och dess föräldrar efter en tvist om vårdnad och umgänge hade avgjorts.¹⁷ Sedan den 1 januari 1998 kan denna insats emellertid sättas in inte endast efter tvister utan i alla ärenden om vårdnad och umgänge. Denna omformulering ger socialtjänsten möjlighet att i ett tidigare skede av en process sätta in resurser för att hindra att barn kommer emellan och far illa vid vårdnadstvister och umgängesfrågor. Förhoppningen är att ärenden inte skall behöva gå till en tvist utan att samtal och kontakter skall leda till samförståndslösningar istället för långdragna och påfrestande processer.

2.4.4 Anmälan om barn som far illa

För att socialtjänsten skall kunna sköta de uppgifter som åligger dem är de i behov av att få information om den situation som barn befinner sig i. En skillnad mellan civila människor och myndighetsanställda finns i skyldigheten att anmäla när de misstänker att barn far illa. För myndigheter och deras personal gäller att de genast skall anmäla till socialtjänsten när de får veta något i tjänsten som kan innebära att socialtjänsten behöver ingripa för att skydda barn och ungdomar. Detta gäller för både anställda som arbetar inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Även de som är anställda i privat regi omfattas av bestämmelsen. Denna skyldighet sträcker sig så långt att dessa också är skyldiga att vittna i domstol.¹⁸

2.4.5 Sekretess

Även genom sekretesslagen, SekrL, får barn och ungdomar skydd. Utgångspunkten är att vårdnadshavare har rätt att ta del av sekretesskyddade

¹⁷ 6 kapitlet 1 och 5 §§ SoL.

¹⁸ 14 kapitlet 1 § SoL.

uppgifter som rör hans eller hennes underåriga barn. Denna rätt bortfaller under vissa förutsättningar enligt SekrL.¹⁹ Situationer kan uppstå då den underåriga och vårdnadshavaren står i ett motsatsförhållande och att det i dessa fall inte är lämpligt att vårdnadshavaren får ta del av uppgifter om den underåriga. Denna reglering är emellertid endast tillämplig då vårdnadshavaren i princip har dispositionsrätt över den underåriges sekretesskydd det vill säga när den underåriga inte nått en sådan ålder och mognad att han eller hon självständigt förfogar över sekretessen. När den underåriga nått sådan mognad behandlas istället vårdnadshavaren såsom utomstående.²⁰

2.5 Sammanfattning

Begreppet vårdnad är ett juridiskt begrepp och innehållet klargörs i FB. Den rättsliga vårdnaden innebär en rätt och en skyldighet för vårdnadshavaren att sörja för barnets personliga omvårdnad och angelägenheter i övrigt och att ge det uppfostran. Att ha vårdnaden om ett barn innebär att ha ansvaret för att barnet får den omvårdnad, trygghet, försörjning, utbildning och uppfostran som barnet har rätt till. Vårdnadshavare bestämmer i frågor som rör barnet, men ju äldre och mer moget barnet är desto större hänsyn måste vårdnadshavarna ta till barnets egna önskemål. Konflikter kan därför uppstå i relationen mellan barn och vårdnadshavare och därför finns det i SoL flera regler vars syfte är att skydda barn och ungdomar.

Även då barn skall placeras utanför det egna hemmet skall särskild uppmärksamhet höras. I första hand skall socialtjänsten försöka placera barnet hos någon anhörig eller annan närstående.

För att socialtjänsten skall kunna sköta de uppgifter som åligger dem är de i behov av att få information om den situation som barn befinner sig i. En

¹⁹ 14 kapitlet 4 § SekrL.

²⁰ 7 kapitlet 1 och 4 §§ SekrL.

skillnad mellan civila människor och myndighetsanställda finns i skyldigheten att anmäla när de misstänker att barn far illa. Civila personer bör medan anställda som arbetar med barn och ungdomar skall anmäla när misstanke föreligger att barn far illa.

Även genom SekrL får barn och ungdomar skydd. Utgångspunkten är att vårdnadshavare har rätt att ta del av sekretesskyddade uppgifter som rör hans eller hennes underåriga barn. Men denna rätt bortfaller under vissa förutsättningar enligt SekrL.

3 Rätten till bistånd enligt socialtjänstlagen

3.1 Underårigas möjligheter att erhålla bistånd

Även för underåriga kan behov av skilda slag uppkomma. Underåriga kan ju, precis som alla andra personer, hamna i situationer där deras behov inte kan tillgodoses på annat sätt än genom insatser från samhällets sida. Det kan röra sig om ekonomiskt bistånd såväl som vård eller behandlingsinsatser. Som tidigare beskrivits blir det i frågor som rör underåriga även här fråga om en individuell prövning av just den aktuella personens behov.

För uppsatsens förståelse är det viktigt att bringa klarhet mellan två olika typer av insatser från samhällets sida. De olika huvudtyper som genomgången av praxis har uppvisat är antingen ekonomiskt bistånd eller familjehemsplaceringar. En annan viktig distinktion att göra är att klargöra vem som är mottagare av insatsen. Är insatsen riktad mot en större grupp av mottagare och inte specialriktad mot en individ? Insatser från myndigheternas sida som är att betrakta som generella är inte att anse som insatser med stöd av regeln om bistånd i SoL och faller därför utanför ramen för detta arbetes ämne. Även om insatser från kommunens sida är avsedda för barn är det inte säkert att detta är att anse som insatser med stöd av SoL.²¹

Vårdnad är ett juridiskt begrepp och innebär en rätt och en plikt att sörja för allt som angår barnets person; att uppföstra det, att tillse att det får uppehälle och utbildning och utöva uppsikt över barnet. Innehållet i vårdnaden uttunnas emellertid efter hand som barnet växer upp och det ligger således i

²¹ Till exempel tillhandahållande av daghemsplats.

sakens natur att innehållet i vårdnaden är helt olika när det gäller t.ex. ett spädbarn och en tonåring. Vårdnaden upphör vid aderton års ålder men, vårdnadshavarens rättigheter har långt tidigare starkt beskrivits.²² Här kan som exempel nämnas att barnet vid sexton års ålder har betydande frihet både att bestämma över eget arbete och att förfoga över arbetsinkomst. När det gäller barns vistelseort har en tonåring i praktiken stor möjlighet att bestämma över denna. Genom en ansökan till länsrätten, LR, kan en vårdnadshavare få den underåriga att överflyttas till denne.²³ Om barnet fyllt 15 år får verkställighet inte ske mot barnets vilja såvida LR inte finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Ett yngre barns vilja skall också beaktas på motsvarande sätt om det uppnått erforderlig mognad.²⁴

För underåriga under 18 år är utgångspunkten den att det är föräldrarna som är underhållsskyldiga. Vanligtvis tillgodoses underårigas behov på så sätt att föräldrarna svarar för underhållet.²⁵ Föräldrar är därvid skyldiga att svara för underhåll åt sina barn efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Om en förälder saknar förmåga att bidra till sitt barns försörjning är denne inte underhållsskyldig. Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år om inte barnet fortfarande genomgår utbildning i grundskola, gymnasieskola eller någon liknande skola. I sådana fall kvarstår underhållsskyldigheten så länge skolgången pågår men längst till dess barnet fyller 21 år.²⁶

Samhället bidrar också, genom olika generella bidragssystem, till försörjningen av barnen. Ekonomiska insatser från samhällets sida kan vara barnbidrag eller studiebidrag. För ensamstående föräldrar kan även bidragsförskott i vissa sammanhang vara aktuellt.

²² Se vidare bilaga 1.

²³ FB 21:6.

²⁴ FB 21:4.

²⁵ 7 kap. 1 § FB.

²⁶ 7 kap. 1 § FB

3.1.1 Ekonomiskt bistånd

Vid socialnämndens bedömning huruvida en enskild enligt SoL är berättigad till bistånd tas hänsyn till om denne kan tillgodose sina behov själv eller få dem tillgodosedda på annan sätt. Bistånd till en underårig i form av ren ekonomisk hjälp behöver inte såsom en familjehemsplacering innebära sådana inskränkningar i en vårdnadshavares bestämmanderätt över barnet enligt FB att dennes vilja skall tillmätas avgörande betydelse för den underåriges rätt till bistånd.

Enligt min mening har jag svårt att se att en socialnämnd med hänvisning till vårdnadshavarens bristande samtycke skulle ha rätt att undandra sig att bistå en underårig som i övrigt är berättigad till ekonomiskt bistånd enligt 4 kapitlet 1 § SoL. Detta kommer jag att utveckla under kapitel 5, avslutning och analys.

3.1.2 Familjehemsplaceringar och övrigt

En placering av ett barn enligt bestämmelserna i SoL förutsätter att den unges vårdnadshavare har godtagit placeringen.²⁷ Uttalande i fråga rörande detta har även gjorts av JO.²⁸ En vårdnadshavares rätt kan fråntas denne endast genom beslut av domstol eller tillfälligtvis då den underåriga omhändertas eller bereds vård med stöd av LVU.²⁹ Vid utövandet av sin bestämmanderätt skall hänsyn tas till den underåriges egen uppfattning. En familj kan själva ordna en familj om förutsättningar finns för detta.³⁰ Hänsyn skall stå i paritet med dennes ålder och mognad. Detta kommer jag också att utveckla under kapitel 5, avslutning och analys.

²⁷ RÅ 1983 2:18

²⁸ JO: s ämbetsberättelse 1992/93, Diarienummer 3790-1991 och 1998/99 diarienummer 4835-1996.

²⁹ SOU 1979/80:44 sidan 30f.

³⁰ Rinman och Rembe, sidan 73.

Vid familjehemsplacering är det socialnämnden som bär ansvaret för vården och omsorgen för dessa barn. Detta ansvar har kritiserats av JO för att inte kommunerna följer upp att vården är av den kvalitet som önskas.³¹

3.2 Sammanfattning

Vårdnad är ett juridiskt begrepp och innebär en rätt och en plikt för vårdnadshavaren, vanligtvis föräldrarna, att sörja för allt som angår barnets person. Innehållet i vårdnaden uttunnas emellertid efter hand som barnet växer. Vårdnaden upphör, utom vid vissa studier, först vid aderton års ålder men vårdnadshavarens rättigheter har långt tidigare starkt beskurits. Vanligtvis tillgodoses underårigas behov på så sätt att föräldrarna svarar för underhållet.

En underårig har således en möjlighet, precis som vem som helst, att få sin ansökan om bistånd prövad av socialnämnden. Denna prövning skall ske genom en individuell prövning i det enskilda fallet. Samma förutsättningar för ett beviljade som gäller för ansökningar gjorda av vuxna personer skall tillämpas även då det gäller en ansökan gjord av en underårig. Det är förutsättningarna i det enskilda fallet som ska avgöra om socialnämnden ska bifalla ansökan eller inte. En underårig kan ansöka om både ekonomiskt bistånd till hyra och uppehälle eller om omständigheterna istället medger det om placering i familjehem.

Vid socialnämndens bedömning om rätt till bistånd skall anses föreligga för en underårig skall även i dessa fall en individuell prövning göras utan att vårdnadshavarens samtycke eller inte skall vara avgörande för utgången. Bistånd till en underårig i form av ren ekonomisk hjälp behöver inte såsom en familjehemsplacering innebära sådana inskränkningar i en vårdnadshavares bestämmanderätt över barnet enligt FB att dennes vilja skall tillmätas avgörande betydelse för den underåriges rätt till bistånd. En

³¹ JO 1986/87 Diarienummer 2989-1985.

placering av ett barn enligt bestämmelserna i SoL förutsätter att den unges vårdnadshavare har godtagit placeringen.

4 Talerätt

4.1 Allmänt

Varje individ kan vara part i en rättegång. Detta gäller även för underåriga. Denna partsbehörighet ger dock inte möjlighet att delta i vilken rättegång som helst. För att delta i en rättegång krävs dessutom att man har ett av rättsordningen tillerkänt intresse i den sak som rätten ska pröva.³² Detta kallas för att ha talerätt. Med talerätten följer i princip att man har rätt att väcka talan vid domstol eller sätta igång en utredning enligt SoL. Detta kallas för att personen har initiativrätt.

I sammanhanget kan det nämnas att en enskild inte har någon initiativrätt med stöd av LVU eller LVM. I frågor enligt dessa lagar har endast socialnämnden initiativrätt. Ansökan om sådan vård görs av socialtjänsten hos LR.³³ Däremot kan en enskild med stöd av SoL väcka en utredning som utmynnar i insatser från socialtjänstens sida med stöd av nyss nämnda lagar. Med talerätten följer också att man kan bli ålagd att uppträda som svarande eller motpart i rättegång. Vidare har man både argumentationsrätt och rätt att företa processhandlingar.

4.1.1 Processbehörighet

Även om en person tillerkänns talerätt är det inte säkert att denne för den skull kan, eller får, föra sin talan själv. En underårig får i princip inte föra sin talan själv om denna saknar rättshandlingsförmåga och därför också saknar processbehörighet. I gamla barnavårdslagen (1960:97), BvL, var reglerna sådana att ålder för vilken föräldrarna företrädde barnet sänktes från

³² Så kallad saklegitimation.

³³ 7 § LVU.

18 till 15 år.³⁴ Enligt nuvarande SoL har underåriga som fyllt 15 år fortfarande talerätt i ärenden som rör dem.³⁵ När någon saknar processbehörighet i socialtjänstären förs dennes talan normalt av dennes föräldrar i deras egenskap av vårdnadshavare som är förmyndare och därför också deras ställföreträdare.³⁶

4.1.2 Klagorätt

Enligt 22 § FL får ett beslut överklagas av den som beslutet angår om det gått denne emot och beslutet kan överklagas.³⁷ Genom detta klargörs att endast den som saklegitimerad för överklaga beslut. En förutsättning för klagorätt krävs att beslutet påverkar vederbörandes rättsliga ställning eller rör ett intresse som erkänts av rättsordningen.³⁸ Förvaltningsbesvärsträtten medför att gruppen av klagoberättigade inskränks jämfört med överklagande av lagligheten i ett beslut med stöd av KL.

Som en följd av att biståndsbestämmelsen i SoL utformades som en rättighetsbestämmelse avseende alla former av socialt bistånd så ändrades också den enskildes möjlighet att överklaga ett beslut. För att en rättighet skall kunna förverkligas måste det finnas ett sätt för den enskilde som är missnöjd med ett myndighetsbeslut att få det prövat på rättslig väg. Laglighetsprövning enligt kommunallagen innebar bara en kontroll av om beslutet har fattats på rätt sätt och i laga ordning. Någon materiell prövning är det inte fråga om vid denna typ av besvärsträtt. Genom förvaltningsbesvär görs utöver den formella prövningen också en materiell prövning. Men med förvaltningsbesvärsträtten inskränktes samtidigt antalet klagoberättigade till att endast tillfalla dem som beslutet gått emot.

Den begränsning som infördes 1998 togs bort igen den 1 juni 2002.

Överklagande genom kommunalbesvär har tagits bort och numera är det

³⁴ Proposition 1979/80:1 sidan 408.

³⁵ 11 Kapitlet 10 § SoL.

³⁶ I vissa fall företräds barnet av en särskilt förordnad god man.

³⁷ För överklagande av länsrätts- och kammarrättsdomar används 33 § FpL.

endast möjligt att överklaga genom förvaltningsbesvär. Vid överklagande av en förvaltningsmyndighets beslut skall den myndighet som först beslutade i ärendet var motpart i förhållande till den klagande.³⁹ Detta gäller dock inte vid överklagande direkt till KamR.⁴⁰

4.2 Talerätt i socialtjänstärende

Olika situationer kan uppkomma beroende på vilka omständigheterna är i det aktuella ärendet. Det kan dels vara fråga om ekonomiskt bistånd avseende till exempel hyra, uppehälle eller dels fall då den underåriga ansökt om placering i familjehem. Olika bedömningar har gjorts i de olika typerna av bistånd. Jag återkommer till detta under kapitel 5, avslutning och analys.

4.2.1 Talerätt för underåriga före 15-års ålder

Lagstiftaren utgår från att barn upp till 18 år, som står under föräldrarnas vårdnad och för vilka föräldrarna är skyldiga att bära kostnaden för uppehälle och utbildning, i princip skall erhålla uppehållet och utbildningen på de villkor som föräldrarna uppställer. Men fråga hur berörda skall förfara i en situation som uppkommer när underårig som uppnått 15 år vägrar ta emot uppehälle på sätt som vårdnadshavaren önskar har inte preciserats. För vägledande uttalande i förarbeten kring denna fråga får man gå tillbaka långt i tiden för att hitta.⁴¹ Det verkar inte som att möjligheten att en underårig, med socialtjänstens hjälp, skulle innan denne nått myndig ålder, skulle kunna starta en egen tillvaro utan vårdnadshavarens samtycke. Det är endast då relationerna mellan vårdnadshavare och underåriga blir så problematiska att det krävs insatser med stöd av LVU som samhället skall träda in. Innan dess skall socialtjänsten ställa sig passiv.⁴²

³⁸ Hellners m.fl. sidan 244.

³⁹ 7 a § FpL.

⁴⁰ Exempelvis i fråga om utlämnande av allmän handling.

⁴¹ Proposition 1960:10 sidan 268.

⁴² Proposition 1960:10 sidan 268.

Underårig kan även ha talerätt då det inte är denna som ursprungligen initierat ärendet. I ett mål ansökte vårdnadshavaren själv för att hennes underåriga barn skulle familjehemsplaceras.⁴³ Socialnämnden avslag vårdnadshavarens ansökan. Detta beslut överklagades till länsrätten som också den avslag överklagandet. I tiden mellan LR: s dom och KamR: s avgörande avled vårdnadshavaren varvid KamR avskrev ärendet. Den avlidnas syster vidhöll yrkandet och RegR meddelade i sin dom att systemen genom dom av tingsrätten hade blivit förordnad vårdnadshavare för ett av barnen och även ett annat barn med rätt att utöva vårdnaden över ett annat. Tingsrättens dom hade vid RegR: s avgörande hunnit vinna laga kraft varför systemen hade laglig rätt att företräda barnen. RegR menade att det i LR anhängiggjorda målet i första hand gällde frågan om familjehemsplacering. Det får anses att barnen var parter i detta mål vid sidan om modern och att moderns överklagande av LR: s dom skulle anses gälla främst för hennes egen men också samtidigt för barnen räkning. Därför skulle hennes död inte ha föranlett att KamR avskrev målet i sin helhet. KamR skulle istället ha berett en annan person att företräda barnen och deras talan.

4.2.2 Talerätt för underåriga efter 15 års ålder

En underårig som fyllt 15 år kan vara part och ha talerätt i olika frågor enligt SoL.⁴⁴ Underårig som fyllt 15 år är således även processbehörig. Liksom andra individer har även underåriga rätt att få en ansökan om bistånd prövad. När en familj för sitt uppehälle uppbär försörjningsstöd utgår även bistånd för barnen. I normalfallet är dock inte en underårig mottagare av ett bistånd som beviljats familjen. Den underårigas vårdnadshavare är den som blir mottagare av försörjningsstödet.⁴⁵

I socialbidragssammanhang ses oftast familjen som en enhet varför hänsyn tas till familjen samlade inkomster vid prövning huruvida rätt till bistånd

⁴³ RÅ 1997 not 124.

⁴⁴ 11 kap 10 § SoL.

⁴⁵ Ibland är det den underåriga själv som blir mottagare vid t.ex. vård och fostran utanför det egna hemmet genom placering i familjehem.

skall anses föreligga. På grund av underårigs talerätt när denne fyllt 15 år och därmed blivit processbehörigt enligt SoL måste socialnämnden på ansökan av denne ta upp ärendet för prövning.

4.2.3 Talerätt för vårdnadshavare

De grundläggande bestämmelserna rörande vårdnadshavarens bestämmanderätt över den som vårdnaden gäller återfinns i FB.

Vårdnadshavaren har vårdnaden till dess att barnet har fyllt 18 år eller till 21 års ålder vid vissa studier eller då denne ingått äktenskap. Denne skall också se till att barnet får uppehälle och utbildning.

Vidare anses det ingå i vårdnaden att bestämma om barnets vistelseort och att tillfälligtvis överlämna den faktiska vården av barnet till annan. Denna vårdnad över barnet, som vårdnadshavaren äger, kan endast fräntas vårdnadshavaren genom beslut av allmän domstol.

Därför omöjliggör reglerna i FB socialtjänsten att bevilja en underårig bistånd i sådan form att vårdnadshavarens bestämmanderätt fräntas denne.

RegR har i ett mål klargjort en aspekt på förutsättningarna för vårdnadshavarens talerätt i biståndsmål.⁴⁶ Omständigheterna var sådana att socialnämnden hade beviljat en 16-årig flicka ekonomiskt bistånd något som vårdnadshavarna inte samtyckte till och därför överklagade till LR. LR lämnade deras talan utan bifall. Vårdnadshavarna överklagade då till KamR. Denna fann emellertid att beslutet inte hade gått dem emot på ett sådant sätt att de hade rätt att överklaga LR: s avgörande. Vårdnadshavarna överklagade KamR: s beslut till RegR som konstaterade att målet angått den underåriges föräldrar i deras egenskap av vårdnadshavare varför LR: s dom i detta avseende hade gått dem emot. Det hade därför ålegat KamR att ta upp deras överklagande till prövning. Även om det genom förvaltningsbesväret stadgas att det är möjligt att överklaga ett beslut av myndighet om beslutet

gått denne emot så är således vårdnadshavres möjligheter till detta något utvidgade genom bestämmelser i FB.

4.2.3.1 Socialtjänstlagen och förvaltningsprocesslagen

Den tidigare utvidgade kommunalbesvärsrätten gav ibland upphov till problem för socialnämnder.⁴⁷ Detta när fråga uppkom huruvida vem som har talerätt i mål rörande underårigas rätt till bistånd enligt SoL. Enligt dåvarande SoL: s bestämmelse fick i fråga om beslut om bistånd till annan inte överklagas enligt första stycket. Innebörden av detta var att talerätt inte kunde tillerkännas någon som inte berördes av beslutet.

Förvaltningsprocesslagen (1971:291), FpL: s, bestämmelse har en något annan innebörd.⁴⁸ Talan får enligt denna bestämmelse föras av den som beslutet angår om det gått denne emot. Innebörden av detta blir således att om socialnämnden beviljar underårig bistånd enligt SoL kan beslutet överklagas till förvaltningsdomstol av vårdnadshavaren. Om domstolen vid sin prövning kommer till det domslut att beslutet skall upphävas eller begränsas så har socialnämnden ingen talerätt i högre instans.

Förvaltningsdomslutet har inte gått socialnämnden emot. En kommunal myndighet vars beslut har ändrats av besvärsmyndighet har ansetts äga talerätt i de fall beslutet rört allmänna till kommunen knutna intressen.⁴⁹ Men detta kan även gälla i ärenden där besvärsmyndigheten har upphävt eller begränsat ett beslut som inneburit en förpliktelse för en enskild eller beviljat en förmån som vägrats av myndigheten. I de fall då socialnämndens beslut ändras hos förvaltningsdomstol har således inte socialnämnden någon talerätt men emellertid den underåriga kvar sin talerätt.⁵⁰

Även JO har uttalat sig i frågan huruvida vårdnadshavarens talerätt i ärenden som rör underåriga som vårdnadshavarna har vårdnaden över.⁵¹ Några vägledande uttalanden av vikt står inte att finna i förarbetena till SoL i frågor

⁴⁶ RÅ 2000 not 92.

⁴⁷ 73 § 2 stycket SoL (1980:620) och 33 § FpL.

⁴⁸ Wennergren, Bertil, sidan 260ff.

⁴⁹ Till exempel ordning och trivsel.

⁵⁰ RÅ 1992 ref. 24.

⁵¹ JO: s ämbetsberättelse 1991, Diarienummer 1790-1991.

där vårdnadshavaren vägrat lämna samtycke till att placera den underåriga i familjehem trots att denne inte vill bo kvar i vårdnadshavarens hem. Om då inte omständigheterna i det aktuella fallet medger ingripande med stöd av LVU eller LVM kommer både socialtjänsten och den underåriga att hamna i en mycket besvärlig situation. Den avgörande bestämmanderätten har vårdnadshavaren genom bestämmelserna i FB. Socialtjänsten får då i första hand försöka lösa konflikterna som uppstått och antingen förmå vårdnadshavaren att lämna erforderligt samtycke eller förmå den underåriga att fortsättningsvis bo kvar hos vårdnadshavaren.

JO har även påtalat skillnaden mellan bistånd till underåriga i form av familjehemsplaceringar och ekonomiskt bistånd.⁵² Att en principiell skillnad föreligger, utöver den mest påtagliga, mellan insatser av bistånd i form av socialbidrag med stöd av SoL och bistånd i form av familjehemsplacering har klarlagt enligt rättspraxis.⁵³ RegR betraktar det kostnadsansvar som åligger vårdnadshavarna enligt FB vid placering i familjehem, som en omständighet att inte bevilja en underårig bistånd i form av familjehemsplacering. Däremot kan socialnämnden genom att bevilja den underåriga ekonomiskt bistånd utan krav på någon återbetalningsskyldighet utan att detta kommer i strid med bestämmelser i FB. Därmed inte sagt att detta inte kan komma i strid med någon annan bestämmelse.

4.2.3.2 Talerätt för förälder som inte är vårdnadshavare

En förälder som inte är vårdnadshavare saknar som regel klagorätt.⁵⁴ Denne är varken ställföreträdare för den unge eller ansvarig för den unges person på ett sådant sätt att klagorätt följer.⁵⁵ En inte omöjlig situation som skulle kunna uppstå är den att en av vårdnadshavarnas föräldrar önska sig ha talerätt. Detta har varit föremål för övervägande men genom att antalet

⁵² JO: s ämbetsberättelse 1996/97, diarienummer 200-1995.

⁵³ RÅ 2002 not 92.

⁵⁴ RÅ 1961 sidan 170, RÅ 1972 sidan 32 och RÅ 1968 ref. 33.

⁵⁵ Se även avsnitt 4.2.6.

taleberättigade snarare skall inskränkas än vidgas var utredningen inte beredd att föreslå någon ändring.⁵⁶

Om ett beslut däremot riktar sig direkt mot en förälder som inte är vårdnadshavare kan denne överklaga i mål som rör LVU.⁵⁷ Beslutet angår då honom personligen. Frågan är om detta kan få någon relevans i frågor enligt SoL.

4.2.4 Talerätt för socialnämnder

4.2.4.1 Ansvarig socialnämnd

4.2.4.1.1 Allmänt

Innan befogenheterna för socialnämnd berörs kan ett klargörande om vilken socialnämnd som är ansvarig vara relevant. Denna precisering hänger nära samman med frågan om vilken kommun som är den ansvarig överhuvudtaget. Det är därför relevant att innan socialnämndens befogenheter utreds klargöra vilken kommun som är den ansvariga. Varje kommun är ansvarig för socialtjänsten inom sitt område.⁵⁸ Det är den kommun som har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver.⁵⁹ Även då annan huvudman än kommunen är den ansvariga har vistelsekommunen det yttersta ansvaret tills den huvudman som är den rätta påbörjat sina insatser.⁶⁰

Inte minst föreligger det ofta behov att hjälpa personer, eller grupper av människor, med speciella hjälpbehov. Det är inte någon ny företeelse att invandrargrupper är extra utsatta.⁶¹ I dessa grupper har inte bara behov som skiljer sig ut kvantitativ synvinkel utan under senare år också ur kvalitativ synvinkel. Invandrargrupper under senare årtionden har allt oftare kommit

⁵⁶ Proposition 1997/98:7 sidan 61f.

⁵⁷ RÅ 1984 2:38.

⁵⁸ 2 kapitlet 1 § SoL.

⁵⁹ 2 kapitlet 2 § SoL.

⁶⁰ Proposition 1979/80:1 sidan 524.

⁶¹ Proposition 1979/80:1 sidan 144.

från krigshärjade ställen och har utöver rent fysiskt hjälpbehov också ett behov av psykologisk expertis.

Socialnämnden skall sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsyn till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.⁶² Socialnämnden är skyldig att vidta erforderliga åtgärder när en vårdnadshavare inte är i stånd att själv tillgodose viktiga behov hos barnet. Vilka insatser som är bäst ägnade att avhjälpa barnets behov bör bedömas i samråd med föräldrarna eller vårdnadshavaren.⁶³ De insatser som kan göras för den enskilde med stöd av socialtjänstlagen förutsätter att den enskilde begär eller i vart fall samtycker till åtgärderna.⁶⁴ Skulle det inte vara möjligt att få till stånd den vård barnet behöver med vårdnadshavarens samtycke, följer av socialnämndens nu angivna ansvar för underåriga, som befinner sig i en risksituation, att nämnden tvingas överväga frågan om vård enligt LVU.

Annorlunda är det vid insatser i form av familjehemsplaceringar.⁶⁵ Principen som kommer till uttryck här är egentligen ny nämligen att det skall vara en och samma socialnämnd som skall ha det sammanhängande ansvaret för alla beslut som rör en underårig i ett annat hem än det egna hemmet.⁶⁶ Enligt samma motiv förutsätts för överflyttande av ett ärende att det sker.⁶⁷ Dock är socialnämnden i den kommun där underåriga befinner sig när ett hjälpbehov uppkommer behörig att vidta erforderliga åtgärder för att avhjälpa det uppkomna hjälpbehovet. Denna behörighet för socialnämnden kvarstår till dess att ärendet överflyttas till socialnämnden i en annan kommun i den föreskrivna ordningen oavsett om den hjälpbehövande finns kvar i kommunen eller inte. Detta utesluter inte att en annan kommun kan vara

⁶² 5 kapitlet 1 § SoL.

⁶³ SOU 1979/80:44 s 30.

⁶⁴ SOU 1979/80:44 s 98.

⁶⁵ 6 kapitlet SoL.

⁶⁶ Proposition 1979/80:1 sidan 542.

⁶⁷ 16 kapitlet 1 § SoL.

skyldig att bevilja den underåriga vård och hjälp om denne vistas i kommunen.⁶⁸

Översatt i socialtjänstmål skulle detta innebära att om en underårig av socialnämnden beviljas bistånd är detta gynnande för den underåriga. Överklagas detta till LR av en vårdnadshavare som inte samtycker till biståndet och LR bifaller överklagandet så följer av resonemanget att socialnämnden inte har någon möjlighet att överklaga denna dom. Inte ens med stöd av bestämmelsen om kommunens yttersta ansvar har socialnämnden tillerkänts någon klagorätt.⁶⁹

4.2.4.1.2 Vistelsekommun eller placeringskommun

Den kommun där den hjälpbehövande befinner sig när hjälpbehovet uppkommer är också den kommun som är den ansvariga för att vidta erforderliga åtgärder. Enligt huvudregeln kvarstår detta ansvar till dess hjälpbehovet är avhjälpt.⁷⁰ Vistelsekommunens ansvar upphör först då eller när ansvaret har övergått till annan kommun på sätt som föreskrivs i socialtjänstlagen.⁷¹ Detta är viktigt att klargöra då det händer att en kommun beviljar bistånd i form av familjehemsplacering hos en familj boende i annan kommun. Då en underåriga med stöd av LVU placeras i annan kommun upphör hjälpbehovet när barnet fyller 18 år. Stannar barnet kvar i den kommun som den placerades i upphör placeringskommunens ansvar och vistelsekommunen tar över ansvaret.⁷² Samma förhållanden skulle kunna uppkomma då en underåriga genom en ansökan beviljas bistånd i form av en familjehemsplacering enligt SoL med vårdnadshavarens samtycke. Efter fyllda 18 år är vistelsekommunen också då den ansvariga.

⁶⁸ RÅ 1989 ref. 50.

⁶⁹ RÅ 1992 ref. 24.

⁷⁰ RÅ 1989 ref. 50.

⁷¹ 16 kapitlet 2 § SoL.

⁷² RÅ 1997 ref. 53.

4.2.5 Talerätt för god man utsedda i enlighet med FB

Nuvarande regler om god man finns i 11 kap. FB och innebär att överförmyndaren eller rätten i olika situationer skall förordna en god man för att företräda personer som av särskilda anledningar inte i full utsträckning kan representera sig själva. Om underårig skulle vara förordnad en god man⁷³ inverkar inte på vårdnadshavarens talerätt i frågor som rör underårigs eventuella rätt till bistånd enligt socialtjänstlagen.⁷⁴

4.2.6 Talerätten enligt Europakonventionen

Socialnämnden har talerätt i fråga om barns umgänge med annan än förälder.⁷⁵ I ett nyligen avgjort mål kom denna fråga upp.⁷⁶ I detta mål var det en person, B, som anförde att hon hade fungerat som en farmor på den underåriges, J: s, begäran. Denna relation hade fungerat under mer än två år men J: s moder vägrade nu att låta detta fortsätta. Då B såg detta i strid med J: s bästa åberopade därför artikel 8 i Europakonventionen och hävdade att hennes rätt till umgänge med J omfattades av hennes rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv och att den aktuella bestämmelsen i FB inte uppfyller kraven i artikel 8.2 för att en inskränkning skall få ske i denna rätt.

Först konstaterade HovR att konventionen är direkt tillämplig vid svenska domstolar och myndigheter. Därefter redogjorde HovR på skillnaden mellan huruvida talan var grundad med utgångspunkt i rätt till umgänge på en reell familjerelation eller om talan hade sin grund i att hon fungerat som farmor för J. Då hennes talan inte var grundad enligt någon reell familjerelation kunde hon inte heller anses tillhöra den personkrets som artikeln är tänkt att vara ett skydd för. HovR fortsatte med att klargöra att de rättigheter som enligt B kunde härledas från artikel 8 i fråga om umgänget med J var betydligt mindre långtgående än om det varit fråga om umgänge mellan

⁷³ 18 kapitlet 1 § FB.

⁷⁴ RÅ 83 2:18.

⁷⁵ 6 kap. 15 a § första stycket FB.

⁷⁶ Hovrätten över Skåne och Blekinge, mål nr Ö 237-03.

föräldrar och barn och i vart fall mindre långtgående än om det gällt umgänge i en avlägsen familjrelation. Begränsningen av talerätten i FB framstod som rimlig och väl avvägd i ljuset av den skyddsaspekt som anlagts vid tillkomsten. I gränsen mellan barnets skyddsbehov och vårdnadshavarens principiella bestämmanderätt i frågor som rör barnets personliga angelägenheter skulle annars kunna uppstå förutsättningar för att inte var och en som anser sig stå nära barnet påkallar onödig domstolsprövning av umgängesfrågan. Begränsningen av talerätten stod således inte i strid mot artikel 8 då man även tillgodoser ett angeläget samhälleligt behov och därför förelåg hinder för att uppta B: s talan till prövning.

4.3 Sammanfattning

Enligt socialtjänstlagen har underåriga som fyllt 15 år talerätt i ärenden som rör dem. Har då socialnämnd rätt att utan vårdnadshavares samtycke bevilja underåriga bistånd enligt SoL?

FB innehåller de grundläggande reglerna om de ekonomiska relationerna mellan föräldrar och barn.

Underårig kan även ha talerätt då det inte är denna som ursprungligen väckt talan. Enligt SoL: s bestämmelse får i fråga om beslut om bistånd till annan inte överklagas enligt första stycket. Innebörden av detta är att talerätt inte kan tillerkännas någon som inte berörs av beslutet.

Talan får enligt denna bestämmelse föras av den som beslutet angår om det gått denne emot. Innebörden av denna bestämmelse blir således att om socialnämnden beviljar underårig bistånd enligt SoL kan beslutet överklagas till förvaltningsdomstol av vårdnadshavaren.

Om domstolen vid sin prövning kommer till det domslut att beslutet skall upphävas eller begränsas så har socialnämnden ingen talerätt i högre instans.

En kommunal myndighet vars beslut har ändrats av besvärsmyndighet har ansetts äga talerätt i de fall beslutet rör allmänna till kommunen knutna intressen.

Även JO har uttalat sig i frågan huruvida vårdnadshavarens talerätt i ärenden som rör underåriga som vårdnadshavarna har vårdnaden över. Den avgörande bestämmanderätten har vårdnadshavaren genom bestämmelserna i FB.

5 Avslutande analys

5.1 Allmänt

Uppsatsen redovisar och visar att underåriga har en möjlighet att själva vara part, och att de dessutom har talerätt i frågor som rör deras rätt till bistånd enligt SoL. Med stöd av 11 kapitlet 10 § första stycket har underåriga nämligen från och med 15 års ålder en möjlighet att själv föra sin talan i mål enligt SoL.

Enligt 11 kapitlet 10 § andra stycket SoL skall underåriga, efter deras mognad och utveckling i övrigt, höras i ärenden som rör dem. Denna möjlighet är inte utan värde för underåriga under 15 år. Genom talerätten har denne som part i ärendet en rätt att ta del av utredningen på samma sätt som en myndig person annars har rätt till. Denne kan också genom denna rätt att tala, vägra frivillig vård med stöd av SoL och därigenom eventuellt framtvinga insatser med stöd av LVU eller LVM.

I ärenden där den underårige ansöker om bistånd från samhället sida finns anledning att vara extra vaksam från nämndens sida då samtycke från vårdnadshavare saknas. Socialnämnden har ett instrument att ta till när förutsättningarna för insatser med stöd av LVU eller LVM inte föreligger och vårdnadshavaren motsätter sig insatser med stöd av SoL.

Enligt 3 kapitlet 6 § SoL kan nämnden utse en särskild person, så kallad kontaktperson, eller en familj, med uppgift att hjälpa den enskilde och hans eller hennes närmaste i personliga angelägenheter, om den underåriga begär eller samtycker till det. För barn som inte har fyllt 15 år får kontaktperson utses endast om barnets vårdnadshavare begär eller samtycker till det. I sådana ärenden där den underårige fyllt 15 år har således inte vårdnadshavaren någon bestämmanderätt vad avser kontaktperson. En

kontaktperson tillsätts på rent frivillig grund. Behov av kontaktperson skall visserligen bedömas föreligga, men om någon begär en sådan ligger däri en stark presumtion för det konkreta behovet. En kontaktperson är inte skyldig att rapportera till socialnämnden på något formalistiskt sätt. Det bör uppmärksammas att kontaktperson eller kontaktfamilj anses kunna utses även i det fall då en umgängesberättigad förälder finner sig behöva stöd och hjälp vid umgängesrättens utövande. Vårdnadshavarens medgivande krävs inte i dessa situationer.⁷⁷ Kontaktperson kan också förordnas då domstol beslutat att umgänge får ske endast i närvaro av kontaktperson.

Praxis visar att skillnad görs beroende på vilken typ av insats den underårige ansöker om och som samhället därmed kan bli skyldiga att bistå denne med. RegR lade fast riktlinjen för hur socialnämnder skulle förfara när underåriga ansökte om ekonomiskt bistånd genom regeringsrättens årsbok, RÅ, 1983 2:14.

5.2 Om Ekonomiskt Bistånd.

Genomgången visar att då en underårig ansöker om ekonomiskt bistånd och vårdnadshavaren motsätter sig detta uppstår en konflikt mellan, å ena sidan den underåriges rätt till bistånd enligt SoL och, å andra sidan reglerna om vårdnadshavarens bestämmanderätt enligt regler om de ekonomiska relationerna mellan föräldrar och barn i FB.

Förarbetena till den tidigare BvL kan tydas på ett sådant sätt att myndigheter inte skulle vidta några åtgärder alls om inte insatser med stöd av BvL var tillämpliga.

Vårdnadshavarens ansvar i ekonomiskt hänseende kom till uttryck genom en dom från RegR.⁷⁸ RegR klargör här att det är i FB finns de grundläggande reglerna om de ekonomiska relationerna mellan föräldrar och barn. Reglerna

⁷⁷ Norström och Thunved, sidan 58f.

⁷⁸ RÅ 1983 2:14.

där är bestämmande för rättsordningens innehåll på denna punkt och binder socialnämnden vid tillämpning av dåvarande 13 § lagen om socialhjälp. Detta lagrum gav inte socialnämnden befogenhet att kasta om kostnadsansvaret i förhållande till vad som gäller enligt FB.

Rättsläget var således sådant 1983 att, en underårigs behov av ekonomiskt bistånd skulle lösas av myndigheterna under den akuta fasen. Bistånd till underåriga var således möjlig under en begränsad tid men att när denna period var till ända skulle socialnämnden i stället arbeta för att hitta en permanent lösning som inte stod i strid med övrig lagstiftning. SoL gav inte socialnämnden rätt att kasta om kostnadsansvaret som gällde enligt FB.

Frågan är om domen står i överensstämmelse med de intentioner som SoL ger uttryck för.⁷⁹ I förarbetena till 1982-års SoL uttalades att en 15 årig person intar en självständig partsställning och därmed borde denne även kunna ta ställning till vilka insatser som är lämpligast för honom. Detta gäller även om dennes vårdnadshavare har en annan uppfattning än den underårige. Detta skulle ju inte ha någon mening om det inte av lagstiftaren ansetts att en underårig som fyllt 15 år själv äger rätt att avgöra vilka insatser som skall sättas in för att avhjälpa hans eller hennes uppkomna behov av hjälp. Denna inskränkning av vårdnadshavarens bestämmanderätt finns på flera ställen i SoL och FB.⁸⁰

Frågan är om samhället under de senaste tjugo åren har förändrats i en sådan riktning att en underårig numera skulle tillerkännas ett ekonomiskt bistånd?

JO har granskat ärenden med liknande förutsättningar.⁸¹ JO menar att man genom 1983-års fall inte kan dra några säkra slutsatser om vad som gäller för annan form av bistånd än familjehemsplaceringar. Utgången av rättsfallet innebär att socialnämnden inte utan lagstöd, i strid med

⁷⁹ Fahlberg, Gunnar, sidan 196.

⁸⁰ 6 kapitlet 11 och 12 §§ SoL och 2 § lag om tillfälligt omhändertagande (1973:558) LTO.

grundläggande bestämmelser i FB, kunde bevilja någon underårig något bistånd i form av familjehemsplacering med stöd av SoL. Inskränkningar av vårdnadshavarens bestämmanderätt kan endast göras med stöd av LVU. Rättsläget var fortfarande osäkert vad avsåg bistånd i annan form än bistånd genom beviljande av familjehemsplacering ansåg JO. Bistånd från samhället sida i form av ekonomiskt bistånd behöver inte medföra sådana inskränkningar i vårdnadshavarens bestämmanderätt enligt FB att vårdnadshavarens bristande samtycke skall tillmätas en avgörande betydelse vid prövningen. JO menar för ärenden där den underårige ansöker om ekonomiskt bistånd enligt SoL, att vårdnadshavarens vägran till bistånd inte skall ge socialnämnden någon möjlighet att undandra sig att bistå en underårig i en akut nödsituation.

JO har i ett annat ärende gått, enligt min mening, ytterligare ett steg från RegR: s ställningstagande genom uttalandet att ekonomiskt bistånd alltid måste vara en lösning som inte får tillgripas förrän i sista hand när inga andra möjligheter står till buds.⁸² Detta anser jag talar för att ekonomiskt bistånd därmed är möjligt, även om det skall ses som den lösning som skall tillgripas när alla andra möjligheter är prövade utan framgång. Därmed kan socialnämnden inte avfärda en ansökan från underårig med hänvisning till 1983-års fall.

Enligt min mening har jag därför svårt att se att en socialnämnd med hänvisning till vårdnadshavarens bristande samtycke skulle ha rätt att undandra sig att bistå en underårig som i övrigt är berättigad till ekonomiskt bistånd enligt SoL. Underåriga har enligt ett flertal bestämmelser i FB redan en stor handlingsfrihet. Underårig som har fyllt 16 år har en rätt att säga upp arbetsavtal och sluta avtal om liknande slag om vårdnadshavaren en gång samtyckt till att barnet får ta arbete.⁸³ Vidare för denne även själv disponera

⁸¹ JO: s ämbetsberättelse 1996/97, Diarienummer 200-1995.

⁸² JO: s ämbetsberättelser 1987, Diarienummer 1568-1987 och, 1989 diarienummer 3158-1989.

⁸³ 6 kapitlet 12 § FB.

de pengar som de förvärvat genom eget arbete.⁸⁴ Det skulle dessutom vara, enligt min mening, mycket anmärkningsvärt om en underårig som har rätt att driva eget företag, och att göra de rättshandlingar som faller inom området för rörelsen inte skulle kunna vara mottagare av bistånd enligt SoL med den enda anledningen att vårdnadshavaren inte samtycker då alla andra förutsättningar föreligger.⁸⁵ Jag håller därför med JO i dennes resonemang och anser att rättsläget har förändrats sedan 1983-års rättsfall i den riktningen att en underårig idag har en rätt till ekonomiskt bistånd enligt SoL om de övriga förutsättningarna föreligger.

KamR har i en dom uttalat en annan inställning till detta. Rätten hänvisade till FB: s regler om vårdnadshavarens skyldighet att utöva sitt vårdnadsansvar.⁸⁶ Att inskränka denna utan stöd i lag, och något sådant stöd finns inte i SoL, är ansågs inte tillåtet, varför rätten inte tillerkände den underårige ekonomiskt bistånd. Istället ansåg rätten att de vidtagna åtgärderna skulle ha vidtagits i samförstånd med parterna.

Rättsläget är därför inte helt klart. Min åsikt är, att en underårig har en reell möjlighet att erhålla ekonomiskt bistånd är grundat på JO: s resonemang ovan. En underårig har en rätt till ekonomiskt bistånd enligt SoL om de övriga förutsättningarna för bistånd föreligger.

5.3 Om Familjehemsplacering

Hur ser förhållandena ut då en underårig ansöker om bistånd i annan form än ekonomiskt bistånd? Familjehemsplaceringar har varit upp för behandling vid ett par tillfällen.

1983 uttalade Regeringsrätten att det är uppenbart att socialnämnden inte, i strid med FB: s grundläggande bestämmelser om vårdnaden av barn, kan bevilja underåriga bistånd i form av vistelse i familjehem när

⁸⁴ 9 kapitlet 3 § FB.

⁸⁵ 9 kapitlet 5 §, 15 kapitlet 13 § och 15 kapitlet 15 § FB.

⁸⁶ Kammarrätten i Göteborg, Dom den 11 april 1990, målnummer 6814-1989.

vårdnadshavaren motsätter sig detta.⁸⁷ Enda möjligheten till detta är enligt RegR att med stöd av LVU. Vårdnadshavarna har en rätt att, men också en skyldighet, att bestämma i frågor som rör barnens personliga angelägenheter.⁸⁸

RegR har genom sin praxis skapat ett tomrum. I detta tomrum återfinns vi underåriga som har ansökt om bistånd enligt SoL och att vårdnadshavaren inte samtycker, men ändå har bestämmanderätten över den underåriga.

På ena sidan står FB: s bestämmelser om de ekonomiska relationerna mellan föräldrar och barn. Dessa innebär att den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov blir tillgodosedda.

På andra sidan finns bestämmelserna om insatser med stöd av LVU och LVM. När underåriga befinner sig i en situation som innebär att de inte kan bli föremål för insatser med stöd av LVU eller LVM finns inget stöd från samhällets sida att få.

Ärenden kan uppkomma då det med barnets bästa för ögonen är lämpligast att gå den underåriges vilja tillmötes och bevilja denna en placering i familjehem men då vårdnadshavarens samtycke saknas. Genom domen är då socialnämnden bunden till insatser med stöd av LVU. Detta kan i många fall bli problematiskt eftersom rekvisiten som skall vara uppfyllda för att insatser med stöd av denna lag skall vara för handen är förhållandevis stränga. Det skall föreligga en påtaglig risk för att den underåriges hälsa eller utveckling skadas och man inte kan finna en lämplig och godtagbar samförståndslösning. I huvudsak skiljer man på två typer av situationer i LVU.⁸⁹ Den första situationen är när den underåriga på grund av förhållandena i hemmet löper en risk att hämmas i sin hälsa och utveckling.

⁸⁷ RÅ 1983 2:18.

⁸⁸ 6 kapitlet 11 § FB.

Dessa situationer brukar kallas för miljöfallen.⁹⁰ Den andra situationen avser de fall då den underårige själva genom sitt eget beteende riskerar sin hälsa och utveckling. Dessa situationer brukar kallas beteendefallen.⁹¹ En skillnad mellan dessa olika situationer är att man vad avser beteendefallen har möjlighet att med ingripande gentemot personer som fyllt 18 år men inte 20 år.⁹² Föreligger inte förutsättningar för ingripande med stöd av denna reglering finns det endast små möjligheter för socialnämnden att tillgodose den underåriges behov.

Om den underåriga trots allt väljer att flytta från hemmet finns ingen möjlighet för socialnämnden att utge ersättning till det hem som den underårige flyttat. Inte heller kan socialnämnden tillgripa tvång för att förmå den underårige att flytta hem till föräldrarna igen. Domen har ur denna synvinkel bakbundit händerna för socialnämnderna.

RegR har påtalat den lucka som uppstod genom att en underårig som fyllt 15 år och genom detta äger talerätt i biståndsfrågor accepterar den av socialnämnden erbjudna insatsen men att dennes vårdnadshavare inte ger samtycke till densamma.⁹³

RegR resonerar i domen kring förhållandet mellan SoL och FB. Klart är dock att, menar RegR, socialnämnden inte utan lagstöd i strid mot FB: s grundläggande bestämmelser om vårdnaden om barn har möjlighet att bevilja barn under 18 år bistånd i form av vistelse i familjehem mot vårdnadshavarens vilja. Denna valmöjlighet för socialnämnden kan endast genomdrivas med stöd av LVU.

⁸⁹ Ewerlöf, Göran, sidan 88ff.

⁹⁰ 2 § LVU.

⁹¹ 3 § LVU.

⁹² 1 § LVU.

⁹³ RÅ 83 2:18.

JO har även behandlat denna fråga.⁹⁴ JO redogjorde för vårdnadshavarens rätt enligt FB och gick vidare med att denna endast kan fråntas honom eller henne genom beslut av allmän domstol eller tillfälligt inskränkas med stöd av LVU. Det betonats vidare att vårdnadshavarens bestämmanderätt inte är lika stark under hela barnets uppväxtperiod. Socialstyrelsen ingav ett yttrande i ärendet där de ger uttryck för att de fall där vårdnadshavaren inte samtycker till bistånd med den underårige som mottagare och insatser med stöd av LVU inte föreligger så kan det inte ha varit avsikten att SoL och FB skulle komma i strid med varandra på ett sådant sätt att underåriga inte kan garanteras ett fullgott skydd. En socialnämnd kan inte lämna den underårige utan bistånd. JO instämmer i Socialstyrelsens resonemang och förtydligar att då det inte finns några andra möjligheter måste socialnämnden kunna ingripa och bevilja ekonomiskt bistånd som annars åvilar vårdnadshavaren.

I ett annat ärende, som också berörde möjligheten till bistånd i form av en familjehemsplacering kom samma ståndpunkt fram.⁹⁵ Utan lagstöd kan inte FB bestämmelser frångås. Detta kan endast ske med stöd av LVU. JO går ett steg tillbaka då inte socialnämndens möjlighet att bevilja ekonomiskt bistånd, som berördes i ärendet ovan, inte nämns.

5.4 Begränsat samtycke

Vilken roll spelar att vårdnadshavaren i ett enskilt ärende samtycker till en del av biståndet eller medger ett tidsbegränsat samtycke? Vid endast ett fåtal tillfällen har frågan varit uppe och då främst vid insatser med stöd av LVU. Frågan kom bland annat upp i ett mål där vårdnadshavaren samtyckt till att den underårige skulle stanna kvar i ett familjehem under ett år trots att detta egentligen inte var nödvändigt enligt vårdnadshavaren.⁹⁶ KamR anförde att förhållandena i hemmet under lång tid varit sådana att de utgjort en fara för utvecklingen hos den underårige. KamR ansåg att det begränsade samtycket kan ses som att det var ytterst tveksamt om insatser på frivillig väg skulle

⁹⁴ JO: s ämbetsberättelse 1989/90, Diarienummer 1568-1987.

⁹⁵ JO: s ämbetsberättelse 1992/93, Diarienummer 3790-1991.

⁹⁶ RÅ 1986 ref. 4.

kunna genomföras. Genom det begränsade samtycket har vårdnadshavaren redan proklamerat att denne egentligen inte anser att insatsbehovet är så stort eller att problematiken inte är av den art att några större insatser är behövliga. Frågeställningen gällde LVU varför detta endast har begränsat värde.

5.5 Framtiden

Efter att arbetat med detta under en tid anser jag att socialnämnder framöver kommer att få arbeta med dessa typer av frågeställning i allt större utsträckning. Inledningsvis berörde jag en av anledningarna till detta. Samhället har allt mera en mångfald av kulturer. Mångfalden kommer att berika oss men kommer inte att vara helt problemfri. En av anledningarna har berörts tidigt i detta arbete.

Förutsättningarna för underåriga att framöver att kunna erhålla bistånd i form av familjehemsplaceringar med stöd av SoL anser jag vara mycket begränsade. Bestämmelserna i FB är de som lägger grunden för de ekonomiska relationerna mellan barn och föräldrar står sig alldeles för starka, visar genomgången i arbetet, vid en konflikt med SoL: s regler om bistånd.

Däremot anser jag, att möjligheterna till ekonomiskt bistånd med stöd av SoL är större. Genomgången visar, främst JO: s uttalande, att underåriga har möjlighet att erhålla detta då övriga förutsättningar föreligger. Dock skall alla andra möjligheter vara prövade och uttömda. Ett litet avsteg från 1983-års rättsfall har JO därmed slagit in på genom sina uttalanden.

Bilaga A

Barnets rättigheter enligt föräldrabalken.⁹⁷

Rättigheter vid födsel

FB 6:1, barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

FB 7:1, föräldrar skall svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förhållanden.

FB 6:11, föräldrar skall i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

Rättigheter vid 12 år

FB 4:5, den som fyllt 12 år får i princip inte adopteras utan eget samtycke.

FB 21:5, det krävs samtycke av barnet för att verkställighet av en vårdnads- eller umgängesdom skall få ske om inte domstolen finner att verkställighet är nödvändigt med hänsyn till barnets bästa.

Rättigheter vid 15 år

I 36 § LVM föreskrivs att om den unge har fyllt 15 år, har han rätt att själv föra sin talan i mål och ärenden. Den som är förordnad som offentligt biträde enligt 39 § för någon som är under 15 år, utan att samtidigt vara biträde för vårdnadshavaren, är utan särskilt förordnande den unges ställföreträdare i det mål eller ärende som förordnandet avser. Barn som är

yngre än 15 år bör höras, om det kan vara till nytta för utredningen och det kan antas att barnet inte tar skada av att höras. Kommentar: Har den unge fyllt 15 år men ännu inte uppnått myndighetsåldern, kommer i princip både vårdnadshavaren och den underårige att inta partsställning, jfr 56 § SoL. För barn under myndighetsåldern - och i detta fall under 15 år - är barnets vårdnadshavare legal ställföreträdare. Se närmare Bramstång, 1985, s. 333 f. och Norström och Thunved, 2001, s. 273 f.

Rättigheter vid 16 år

FB 6:12, barn har rätt att säga upp arbetsavtal och sluta avtal om liknande slag om vårdnadshavaren en gång samtyckt till att barnet får ta arbete.

FB 9:3, barn får själv disponera de pengar som de förvärvat genom eget arbete.

FB 9:5, 15:13 och 15:15, den som har fyllt 16 år har rätt att driva eget företag, och att göra de rättshandlingar som faller inom området för rörelsen. Den underårige har dock inte rätt att överlåta eller inteckna fast egendom.

FB 9:4, har genom gåva eller testamente egendom tillfallit barn som fyllt 16 år under villkor att barnet själv ska få råda över det, så har barnet också själv bestämmanderätt över egendomen.

Barnets rättigheter enligt övrig lagstiftning

Rättigheter vid födsel

Barn har rätt till hälso- och sjukvård. Lag (1962:381) om Allmän försäkring (AFL) och hälso- och sjukvårdslagen.

⁹⁷ Andersson och Rinnan, sidan 90ff.

Barn har rätt till gratis tandvård. 2:3 AFL och tandvårdlagen, 1985:125.

Barnbidrag utgår som bidrag till barnets uppehälle och uppfostran. Lag (1947:529) om allmänna barnbidrag.

Barn vars fader eller moder eller båda föräldrar har avlidit har rätt till barnpension, AFL 8:1 och 14 kap.

Den som är yngre än 18 år kan omhändertras för vård om det förekommer misshandel eller annars finns brister i omsorgen i hemmet som gör att det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Även den som utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende kan omhändertras för vård, 2 § och 3 § LVU.

Rättigheter vid 1-års ålder

Förskoleverksamhet och skolbarnomsorg skall tillhandahållas av kommunerna i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete, studier eller barnets eget behov, 14 a § socialtjänstlagen.

Rättigheter vid 6-års ålder

Om vårdnadshavaren begär det kan barnet börja skolan redan höstterminen det kalenderår barnet fyller 6 år, 3:8 Skollagen (1985:1100).

Rättigheter vid 7-års ålder

Skolplikten inträder höstterminen det kalenderår som barnet fyller 7 år, 3:7 skollagen.

Elever har rätt till inflytande över hur deras utbildning utformas. Elevernas inflytande skall anpassas efter deras ålder och mognad, 4:2 skollagen.

Arbetsmiljölagen (1977:1160) gäller för alla elever, vilket innebär att elever har rätt till en sund och säker arbetsmiljö, 1:3

Skolhälsovård skall anordnas för elever i grund-, gymnasie-, sär-, special. Och sameskolan, 14:1, 14:2 skollagen.

Rättigheter vid 12-års ålder

Den som är yngre än 13 år har rätt till att ta lättare arbete vid enstaka tillfälle, såsom trädgårdsarbete, försäljning av majblommor eller jultidningar, 9 § och 10 § arbetarskyddsstyrelsens föfattningssamling om minderåriga i arbetslivet (AFS 1990:19).

Rättigheter vid 13-års ålder

Barn har rätt, med vårdnadshavarens tillstånd, att ta lätt riskfritt arbete, AFS 9 och 10 §§ 1990:19.

Rättigheter vid 14-års ålder

Om ett barn begår brott före 15 års ålder får barnet inte dömas till någon påföljd utan ansvaret ligger i första hand på föräldrarna och i andra hand på socialtjänsten, 1:6 brottsbalken (BrB). En utredning av brottet kan dock göras för att t.ex. avgöra vilka insatser socialtjänsten behöver göra, 13 § Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LuL).

Rättigheter vid 15-års ålder

För brott som begås efter 15-års ålder kan utdömas fängelse, om det finns synnerliga skäl för det, 30:5 BrB.

Den som har fyllt 15 år har rätt att själv föra talan i mål och ärenden enligt lag om vård av unga och enligt socialtjänstlagen. Yngre barn bör höras om det är till nytta för utredningen och det kan antas att barnet inte tar skada av det, 56 § SoL, 36 § Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU.

Den som är 15 år får vara testamentsvittne, 10:4 Ärvdabalken.

Rättigheter vid 16-års ålder

Skolplikten upphör vid utgången av vårterminen det kalenderår då man normalt fyller 16 år, 3:10 skollagen.

Den som har fyllt 16 år får utföra normalt riskfritt arbete, AFS 1990:19.

Man får själv skriva testamente och bestämma över sådan egendom som annan förtjänat genom eget arbete, 9:1 ÄB.

Barnbidraget upphör. Om man studerar på en gymnasial utbildning kan man istället få studiehjälp, 3:1, 3:3 studiestödslagen (1973:349).

Vid 16-års ålder skrivs man in i försäkringskassan, 1:4 AFL.

Försäkrad som har fyllt 16 år har rätt till folkpension i form av förtidspension om arbetsförmågan är varaktigt nedsatt med minst en fjärdedel, 7:1 AFL.

Rättigheter vid 17-års ålder

Den som är under 18 år får inte häktas om det inte finns synnerliga skäl för det, 7 § LuL.

Om man är yngre än 18 år och skäligen misstänkt för brott skall vårdnadshavare omedelbart underrättas, om det inte finns särskilda skäl mot det, 6 c § LuL.

Om man begår brott innan man fyllt 18 år får åklagaren besluta att inte väcka åtal, 1 § LuL.

Den som är under 18 år får inte gifta sig utan tillstånd av länsstyrelsen. Länsstyrelsen skall vid beredningen bl.a. ge vårdnadshavaren tillfälle att yttra sig, om det kan ske, 2:1, 15:1 Äktenskapsbalken.

Rättigheter vid 18-års ålder

Man är myndig, har rösträtt vid allmänna val och har egen bestämmanderätt i alla personliga och ekonomiska saker.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck:

SOU:

SOU 1979/80:44

SOU 1983:39

Proposition:

Proposition 1960:10

Proposition 1979/80:1

Proposition 1997/98:7

Litteratur:

Andersson, Inger och Rinnan, Tove, "Upp till 18" Halmstad 1995.

Ewerlöf, Göran och Sverne, Tor, Barnets bästa, fjärde upplagan, Stockholm, 1999

Fahlberg, Gunnar, "Samhället och barnen", Stockholm, 1984.

Grönvall, Lars och Nasenius, Jan, "Socialtjänstens mål och medel", Arlöv, 1982,

Hellners, Trygve och Malmqvist, Bo, "Nya förvaltningslagen med kommentarer", Stockholm 1987.

Holgersson, Leif, "Socialtjänst", Stockholm, 1998, 8: e upplagan.

Landelius, Ann-Charlotte, "Självbestämmande, valfrihet och samtycke inom socialtjänsten, Stockholm, 1996.

Rinman, Elisabeth och Rembe, Annika, "Lagboken för barn och ungdomar", Stockholm, 2000.

Saldeen, Åke, "Barn och föräldrar, Uppsala, 2001, fjärde upplagan.

Schiratzki, Johanna, "Vårdnad och vårdnadstvister", Stockholm 1997.

Walín, Gösta, "Föräldrabalken och internationell föräldrarätt", Stockholm, 1996.

Wennergren, Bertil, "Förvaltningsprocess, tredje upplagan, Stockholm, 1995.

Rättsfallsförteckning

Regeringsrätten:

RÅ 1983 2:14

RÅ 1983 2:18

RÅ 1984 2:38

RÅ 1986 ref. 4

RÅ 1989 ref. 80

RÅ 1992 ref. 24

RÅ 1997 not 124

RÅ 1997 ref. 53

RÅ 2000 not 92

RÅ 2002 ref. 92

Kammarrätten i Göteborg:

Målnummer 6814-1989.

Hovrätten över Skåne och Blekinge:

Målnummer Ö 237-03.

JO ämbetsberättelser:

JO 1986/87, diarienummer 2989-1985.

JO 1989/90, diarienummer 1568-1987.

JO 1991, diarienummer 1991-1790.

JO 1992/93, diarienummer 3790-1991.

JO 1996/97, diarienummer 200-1995.

JO 1998/99, diarienummer 4835-1996.